

Anna Alsztyniuk

Białystok

ДОМ ЯК МІКРАКОСМАС: АПОВЕСЦЬ ЯНКІ БРЫЛЯ У СЯМ'І

Дом і сям'я – неразрыўныя вартасці, якія спалучаюцца з шэрагам іншых: дзяцінства, бацькі і дзеці, малая Айчына, Радзіма. „Увогуле дом у літаратуры выступае сімвалам стабільнасці, надзейнасці, абароненасці, выклікае пачуццё далучанасці да сям'і, роду, дом – гэта і традыцыя, пераемнасць, народ, гісторыя, дом – гэта яшчэ і аснова чалавечнасці чалавека, і сімвал цэласнасці быцця”¹, – падагульняе Тамара Тарасава. І далёка невыпадкова вобраз дому на працягу стагоддзяў прыцягваў многіх мастакоў слова. На яго з'яўленне ў творчасці кожнага з іх уплыў мелі найперш гістарычныя ўмовы, жыццёвы лёс творцы.

З часам разам са зменамі ва ўкладзе жыцця месца маральных крытэрыяў продкаў заняла масавая культура, для якой сямейная ячэйка не лічыцца найвялішай каштоўнасцю. Пісьменнікі не маглі не заўважыць крызісу сям'і, распаду эмацыянальных сямейных сувязей, з якім сустракаліся ў рэальным жыцці. Усведамляючы сабе, што чысціня чалавечых узаемаадносін, шчырасць, гэтыя спаконныя духоўна-маральныя каштоўнасці, гінуць, пісьменнікі вяртаюцца ў свае родныя гнёзды і расказваюць аб сваёй прыналежнасці да лёсу бацькоўскай зямлі. І сёння, у XXI стагоддзі, з'яўляюцца

¹ Т. Тарасава, *Канцэпт дому ў творах Якуба Коласа*, [online], <http://elib.bspu.by/bitstream/doc/9941/1/%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%8D%D0%BF%D1%82%20%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D1%83%20%D0%9A%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B2%D1%96%D0%BD%D1%8B%2010.pdf>, [dostęp: 10.08.2016].

актуальнымі, універсальнымі і патрэбнымі творы мастакоў, у якіх распаўядаецца пра дом і сям'ю, у якой закладваюцца галоўныя маральныя ўстоі.

Тэматычныя падваліны твораў Янкі Брыля, гэтага выдатнага беларускага пісьменніка, грунтуюцца на асабістым вопыце і, найперш, на ўражаннях, вынесеныя з роднай хаты. Аднак дом у брылёўскіх творах – гэта не толькі месца, дзе жыве чалавек і яго сям'я. Звычайна пісьменнік выходзіць за межы адной хаты і сям'і, уводзіць чытача ў свет сваёй «малой Радзімы». Шматаспектны вобраз дому выяўляецца ў апавесцях Я. Брыля *Сіročы хлеб* (1942–1956), *У сям'і* (1943–1955), *Золак, убачаны здалёк* (1978), рамане *Птушкі і гнёзды* (1964), лірычных мініяцюрах.

Жыццёвы лёс склаўся так, што Я. Брыль з 1944 года стаў гараджанінам. Ён жыў у Мінску, але, як сам неаднойчы падкрэсліваў, найлепш адчуваў сябе сярод наднямонскіх краявідаў. У сваіх творах пісьменнік паказваў жыццё вёскі, а яго героі выходзілі ў свет з сялянскіх сем'яў. Данік Малец з *Сіročага хлеба*, Юрык з *Золаку, убачанага здалёк*, урэшце, Алесь Руневіч з *Птушак і гнёздаў з'яўляюцца сынамі вёскі*. У кожнага са згаданых герояў блізная сямейная сітуацыя – выхоўваюцца без бацькоў, якія заўчасна паміраюць. Такая мадэль сям'і паўтараецца і ў многіх іншых творах, што носіць выразны аўтабіяграфічны характар, бо самога Я. Брыля пасля ранняй смерці бацькі выхоўвала адна маці.

“Маленства маё, апошняга пястуна, пасля гарадскога вясковае, працягвалася пры ёй [маці – А. А.]. Вечна занятай, строгай, але і справядліва добрай”², – успамінаў пісьменнік у апошняй сваёй кнізе *Парастак* (2006). Пасля смерці мужа Анастасія Іванаўна мусіла ўзяць на сябе адказнаць за лёс дзяцей і цвёрда вырашыла выканаць мужаў завет аб вучобе наймалодшых сыноў. У 1931 годзе Я. Брыль скончыў польскую сямігодку ў Турцы і паступіў у Навагрудскую гімназію, дзе вучыўся ўжо яго старэйшы брат Міхась. На жаль, з-за матэрыяльных цяжкасцей не здзейсніліся мары прагных да ведаў хлопцаў – яны кінулі вучобу, вырашыўшы, што доўг перад маці важнейшы за асабістыя патрэбы.

Праз усё сваё доўгае жыццё пранёс Я. Брыль любоў да маці, кранальна ўвасобіўшы яе воблік у сваіх творах. У большасці з іх

² Я. Брыль, *Парастак. Запісы і эсэ*, Мінск 2006, с. 91.

пісьменнік стварае толькі своеасаблівыя эскізы вобраза маці-ўдавы, падкрэсліваючы яе працавітасць, пачуццё годнасці, стрыманасць. Такімі рысамі характару надзелены Зося Малец з *Сіročага хлеба*, Ганна з *Золаку*, *убачанага далёк*, маці Алесья Руневіча. Зусім інакш паказана маці ў аповесці *У сям’і*. Наратар – шаснаццацігадовы Алесь, распавядае аб жыцці сваёй сям’і, якую складаюць тры пакаленні Ганчарыкаў (разам жывуць Алесь з бацькамі, братам і сястрой, дзядзька Міхась і бабуля Ганна). Прататыпам вобраза сениёркі сям’і Ганчарыкаў з’яўляецца таксама Анастасія Іванаўна, але Я. Брыль паказвае яе ў новай ролі – свекрыві і бабулі.

Ужо на пачатку аповесці на першы план выходзіць галоўная апора сям’і Ганчарыкаў – бабуля Ганна, якая напамінае казачнага добрага духа, анёла, што заўсёды побач:

Бабуля ўступіла свой ложак каля печы, а сама курчыцца на лаве за сталом. Ды і колькі таго сну! – яна сядзіць каля Ніны больш за ўсіх. І хворая ж сама, нямоглая, з пакутамі, якія ўжо не адчэпяцца да самай смерці. Ды цяпер яна, відаць, забылася аб гэтым. Адкуль у старой бяруцца сілы, цярплінасць, прывет – ніхто з нас не дзівіцца. Усе мы прызвычаліся да таго, што як баліць, дык бабуля першая заўважыць, спытае, што з табой, найлепш палечыць; што хоць яна і суровая на выгляд і бязлітасная, калі стаўляе банькі, – і ад суровасці гэтай і ад банькаў заўсёды толькі добра³.

Геранія дапамагае сыну і нявестцы, апякуецца ўнукамі, клопаціцца пра іх здароўе, дзеліцца сваім вопытам. Пачуццём любасці і пяшчоты пранізаны расказ аб унутрысямейных адносінах, асабліва бабулі і ўнукаў. Пісьменнік, як заўсёды працула, гаворыць пра любасць дзяцінства і старасці. Для маленькага Толі і яго сястры Ніны – бабуля ўвесь свет і пакуль што найгалоўны аўтарытэт: толькі ёй удаецца пераканаць унучку ў неабходнасці паставіць банькі.

Асабліва ярка становяцца душэўныя якасці Ганны Ганчарык выступаюць у параўнанні з яе нявесткай – Маняй. Я. Брыль не ідэалізуе сямейнага жыцця, звяртае ўвагу на канфлікты паміж Ганнай і Маняй, але адначасова падкрэслівае, што праблемы хутка

³ Я. Брыль, *Збор твораў: У двух тамах*, т. 1, Мінск 1960, с. 95. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

вырашаюцца, бо ўзаемаадносiны ў сям’i абапiраюцца на любоў, узаемаразуменне, павагу да другога чалавека. Маладой жанчыне нялёгка пагадзiцца з тым, што адносямейнiкi гаспадыняй хаты лiчаць Ганну. Маня Ганчарык відавочна раўнуе i, напрыклад, на суперак свекрывi дазваляе дачушцы выйсцi з ложка: „мацi сваёй „дзiкай любоўю” давляла Нiну да запалення лёгкаiх” [95]. Затое вопытная Ганна зусiм не нагадвае негатыўнага вобраза свякрухi, што адлюстравалася ў народных прыказках i прымаўках. Яна – мудрая, добрая, але калi трэба рашучая i патрабавальная.

Ганну Ганчарык пiсьменнiк паказвае не толькi праз прызму штодзённага сямейнага жыцця, але i праз выпукленне тых рыс, якiя ўвогуле вылучаюць сярод жыхароў вёскi членаў сям’i Ганчарыкаў. „I што ж я цяпер – сляпы чалавек” [107], – самахарактарызуе сябе сялянка, маючы на ўвазе сваю неадукаванасць, што сталася для гераiнi стымулам для падтрымкi iмкненняў сыноў i ўнукаў. Варта падкрэслiць, што Ганна беражэ памяць аб заўчасна памерлым мужу, чыгуначнiку, што змагаўся за тое, каб яго сыны сталi разумнымi, пiсьменнымi людзьмi. Жыццё Алесевага дзеда – гэта гiсторыя лёсу бацькi самога пiсьменнiка – Антона Данiлавiча, што дваццаць гадоў служыў на чыгунцы праваднiком цягнiка Адэса-Пецярбург.

Ганна Ганчарык своеасаблiва „прывучае” кожнага малога Ганчарыка да кнiгi, шыючы „кнiгi” з лiстоў старых падручнiкаў i сшыткаў. Яна далучае дзяцей i да чароўнага свету лiтаратуры, найперш фальклорнай: „Шумiць калаўротак, у шуме ягоным прападае дрымотнае мурлыканне ката, а казка плыве паверсе, – спакойная, мудрая. Яна ўжо не першая сёння: былі ўжо дзедавы козы, Пiлiпка-сыноч, Лiска з Катом-прымаком” [104]. Варта адзначыць, што Я. Брыль дае права голасу народнай творчасцi i двойчы перарывае плынь падзей бабулiнымi казкамi, якiя ў свой час, напэўна, чуў з вуснаў сваёй мацi.

Праўда, часам бабуля па-жаночы быццам наракае на сыноў i ўнука, крытыкуе iх: „Мне шаснаццаць гадоў, дзядзьку пайшоў дваццаць першы, а бацьку ўжо за сорок, аднак усiм нам, як кажа бабуля, “адна трасца”, усе тры, “як малыя”” [97]. Аднак сама яна любiць грэцца ля агню культуры, што дзякуючы iм прыходзiць у хату:

Бабуля выцірае аб фартух рукі і на вушы свае, што век не бачылі свету з-пад розных там хустак, накладае чарадзейскія вушы – навушнікі. І застыгла...

А я ўсміхаюся, як пераможца.

Пэўна! – гары сабе на скавардзе цыбуля, астывай у цёрле недатоўчаная бульба, бо нам цяпер не да гэтага! З-пад снегу векавога прыгону выбілася наша народная казка, расплылася па свеце і, зліўшыся з пахамі вясны, зачаравала ўсіх – і маленства, і старасць! [121]

Пісьменнік паказвае, як і ў раннім апавяданні *Як маленькі* (1937), вялікую каштоўнасць дзіцячага ў чалавеку. Праўда, дзядзьку са згаданага апавядання адрывае ад працы прыгажосць свету прыроды – павучок, ніткі яго павуціння, на якіх мігціць сонечнае праменне. Ганна Ганчарык захапляецца пачутай па радзе народнай казкай. У гэтым і заключаецца тое адметнае, што адрознівае Ганчарыкаў ад іншых жыхароў Ганчароў. Сям’я Ганчарыкаў “не зусім звычайная сялянская сям’я”⁴, бо яна імкнецца да ведаў і распальвае агеньчык культуры не толькі ў сваёй хаце, але і вакол сябе. Пісьменнік падкрэслівае, што нават неадукаваная сялянка ўзбагачае духоўна іншых: “Аднойчы дзядзьку давялося падслухаць, як яна на вячорках пераказвала бабам аповесць Чэхава *У яры* і дзядзька захоплена перадаваў нам гэты яе пераказ” [108].

Анастасія Іванаўна, як гераіня аповесці, хоць і непісьменная, змушала дзяцей чытаць ёй уголос і цудоўна распавядала казкі і анекдоты. Многа з уласнай і свайго брата Мішы біяграфіі Янка Брыль перадаў дуэту Алеся і Міхася Ганчарыкаў: яны, як і браты Брылі, аднадумцы, што захапляюцца літаратурай і спрабуюць рэалізаваць свае мастацкія схільнасці.

І толькі Маня Ганчарык як быццам не пасуе да сям’і. Варта падкрэсліць, што Я. Брыль добра перадаў у аповесці дзіцячае ўспрыманне маці. Алесь Ганчарык не ідэалізуе маму, бачыць яе „хібы”, як, напрыклад:

⁴ Ю. Канэ, *Плынь. Літаратурная крытыка*, Мінск 1983, с. 45.

Толькі ў маці нашай дзіўныя адносіны да кнігі. Праўда, яна слухае моўчкі, здаецца – зацікаўлена, часамі нават чытае і сама, але здарацца якія-небудзь nelaды ў хаце, скажам – захварэе хто-небудзь з нас, дзяцей, ці якая нястача, – і кнігам дастаецца. Маці пакіпала бацьку „нежыццёвасцю”, нядбальствам, тратай грошай і часу на пустое тады, калі і таго і другога не хапае, а людзі вунь яшчэ і зямельку купляюць, стараюцца... [108-109]

Аднак хлопец тлумачыць паводзіны маці, падкрэсліваючы, што стан яе душы вызначыў страх за сям’ю, яе будучыню, выкліканы двума гадамі адседжанымі бацькам ў астрозе за ўдзел у Беларускай рабоча-сялянскай Грамадзе. Гэты момант выпукляецца ў аповесці невыпадкова, бо, перажыўшы гады акупацыі, партызанскай вайны Я. Брыль бачыў, як небяспека, што чакала на кожным кроку, уплывала на лёс і асобу яго маці і іншых жанчын.

Як вядома, дзяцінства і юнацтва Я. Брыля прайшлі ў Заходняй Беларусі, што ў 1921–1939 гадах знаходзілася ў межах Польшчы. У сувязі з гэтым вобраз дому ў творчасці пісьменніка неадрыўна звязаны з антанімным яму вобразам „чужога”. У аповесці Я. Брыль звяртае ўвагу на праблемы, якія ўзніклі перад беларускім селянінам у выніку пастановаў Рыжскай мірнай дамовы:

На такой гаспадарцы, як наша, зімой работы няшмат. Дроў прывесці, звіць пастронкі ці лейцы, лапці падшыць, даць каню і карове – і ўсё. Заработкаў ніякіх няма – ні далёка, ні блізка ад дому. Так і сядзім усе, мужчыны, без работы. Толькі жанчыны працуюць: да палавіны зімы прадуць, а потым ткуць. (...) Старыя мужчыны, якія раней, калі не было граніцы, што мурам адгарадзіла нас ад Савецкай Радзімы, бывалі на свеце, працуючы на чыгунцы, у шахтах, на фабрыках, гавораць, што моладзь сядзіць цяпер тут у мяху, – ні табе работы, ні вучобы, ні жыцця... [106]

Новыя ўмовы ўскладнялі як жыццё жыхараў заходнебеларускіх вёсак, так і ўзаемаадносіны паміж беларусамі і палякамі. Узбагачэнне вобраза дому вобразам „чужога” сталася ў аповесці *У сям’і* сродкам адлюстравання адметнасці сваёй нацыі і сям’і Ганчарыкаў на фоне аднавяскоўцаў. Паказальнымі ў гэтым плане з’яўляюцца сцэны пошукаў Міколам Ганчарыкам ратунку для хворай дачкі Ніны. Герой едзе ноччу да казённага доктара, які абыходзіцца з ім „па-шляхэцку – „як вольны з вольнымі” [98] і патрабуе платы, якая

сялянам не па сілах. „А тое, што пятнаццаць злотых – дзесяць пу-доў жыта, і яго, дарэчы, у якога-небудзь „пана Ганчарыка” столькі няма, – гэта зусім не датычыць пана Бадоўскага” [98], – дадае пісьменнік. Нялюдскія паводзіны пана Бадоўскага супрацьпастаўляюцца станоўчым рысам селяніна, які не гандлюецца з ўрачом, не моліць аб дапамозе і не адгукаецца да яго сумлення, але шукае дапамогі там, дзе нікому ў ёй не адмаўляюць. Адмоўныя рысы характару польскага ўрача выступаюць у параўнанні з Юркам Пятровічам (Працадурай), які „лячыў, можна сказаць, падпольна, за што яго не раз ужо клікалі ў пастарунак. (...) Мужыцкі доктар, які ніколі не таргаваўся за плату, а браў, што дадуць, і ніколі не пісаў рэцэптаў, даючы свае ўласныя лякарствы” [98].

Паказ прасторы роднага асяроддзя абумоўлівае выбар героя, ці як гэта мае месца ў аповесці *У сям’і* – герояў. Ганчарыкі жывуць у неспрыяльным для рэалізацыі іх імкненняў і мараў свеце, але яны, нягледзячы на пагрозы, не пагаджаюцца быць вязьнямі пануючых парадкаў. Не толькі ў роднай вёсцы, але і ў сваёй хаце ім цесна:

Хата наша – яшчэ дзедаўская, малая і нізкая. Праз год і я павінен даставаць рукой да столі. Печ, вялізная, нібы аўтобус, займае ледзь не палавіну кухні-бакоўкі. За шырмаю – два ложка, а тут дзе стол і над сталом іконы, стаіць – ад застольнай лавы да парога – зроблены бацькам тапчан, абабіты дзяжуркай і выпханы атавай. На гэтым тапчане, прыстаўляючы зэдлік, я сплю з дзядзькам гадоў ужо з чатыры, з таго часу, як перастаў быць меншым у хаце. Да новай хаты нам яшчэ вельмі далёка, – пакуль патанее лес, усюды панскі, – а цяпер, у цеснаце, культуры, як бацька кажа, не завядзеш. Толькі і культуры, што новая падлога, шырма з дзяругаў ды пад тапчаном паліца з кнігамі – адна на ўсе нашы Ганчары [97].

У прыведзеным фрагменце прастора дому з’яўляецца своеасаблівай метафарай Бацькаўшчыны: старая, цесная хата Ганчарыкаў – сімвал зняволенай Радзімы. Сімвалічнай бачыцца і паліца з кнігамі, якая ўносіць у дом Ганчарыкаў святло, радасць і надзею на лепшае заўтра: „І вось, чытаючы кнігі, – нашы, польскія, а рускія найбольш, – я радасна ўбачыў, як разносіцца па свеце радочкамі літараў на паперы чароўны свет бабуліных казак” [104]. Такой жа паліцай з кнігамі бачацца і самі Ганчарыкі, якія выходзяць з цемры

і адкрываюць дзверы, што многія стагоддзі былі зачыненымі перад сялянамі: „Дзівацтвы” братаў Ганчарыкаў – радыё, вынаходніцтвы Міколы, талстоўства і літаратурныя спробы Міхася – дапамагаюць вальней дыхаць, рассоўваюць цесныя межы вясковага кутка”⁵. Больш таго, Ганчарыкі дзеляцца сваім багаццем з іншымі, аб чым сведчыць прызнанне Алеся: „Цяпер, на падмен бацьку і дзядзьку, я чытаю ўголос дома і на вячорках моладзі і мужчынам. Я даю кнігі дзецям і дарослым, і як добра потым чуць, што кнігі нашы вандруюць з рук у рукі ў далёкія вёскі” [108].

Варта адзначыць, што кнігі ў брылёўскай аповесці згадваюцца невыпадкова:

Калі бацькі ад’язджалі з Адэсы ў Загора, старэйшыя сыны падбралі для сваіх малодшых братаў бібліятэчку са школьных падручнікаў, па якіх самі вучыліся ў гімназіі: была там альгебра з геаметрыяй, гісторыя, руская мова і літаратура, прыродазнаўства і геаграфія, нават атлас неба. А яшчэ далучыліся рускія класікі: Жукоўскі, Пушкін, Гогаль, Лермантаў, Кальцоў. Кніг назбіралася вялікая плеченая бялізнавая карзіна. А разам з кнігамі ехала пашана бацькоў да кніг і ведаў⁶.

Яшчэ ў дзяцінстве Я. Брыль пераканаўся, што кніга – найвялікшае багацце, акенца ў вялікі свет для тых, хто імкнецца да ведаў. Будучы пісьменнік разам з братам Мішам шчыра радаваліся кожнай сустрэчы з мастацкім словам. Тым больш, што здабываць кнігі не было лёгка і яны шукалі іх па суседзях, сябрах⁷. Любоў і пашана да кнігі – пачуцці, якія перадаў пісьменнік многім сваім героям, але менавіта Ганчарыкі найбліжэй да сям’і Брылёў. Пазней Я. Брыль яшчэ раз вернецца да ролі і месца кнігі ў сваім жыцці. Так, напрыклад, у *Золаку, убачаным здалёк* раскажа пра тое, як нялёгка Юрыку даставаліся кнігі і тонка раскрые псіхалогію “само-

⁵ В. Нікіфарова, *Янка Брыль*, [у:] *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: У чатырох тамах*, т. 3, Мінск 2001, с. 489.

⁶ У. Калеснік, *Янка Брыль. Нарыс жыцця і творчасці*, Мінск 1990, с. 40.

⁷ У. Калеснік у сваёй манаграфіі піша м. інш. аб школьным сябры Я. Брыля, які даставаў цераз пакаёўку кнігі з панскай бібліятэкі (У. Калеснік, *Я. Брыль*, с. 41).

тнага, спатоленага самавука, у якога ад кнігі да кнігі – няпэўныя месяцы надзеі на ўдачу”⁸.

Уладзімір Калеснік звяртае ўвагу на тое, чаму Я. Брыль вяртаўся да матыву кнігі: “Усё пачалося з кніг, з самааддукацыі, а закончылася выхадам у свет духоўнай творчасці, культурна-асветнай і мастацкай работы, закончылася пачаткам пісьменніцкай дарогі”⁹. Такі ж шлях праходзіць і Міхась Ганчарык, які прызнаецца Алесю:

Хочацца мне злавіць на паперу гэты асаблівы чар шчырых, даверлівых і такіх вольных і мілых, як у Ніны з бабуляй, адносін. Памятаеш, як захоплена, як прыгожа піша аб дзецях Горкі ў сваім „Кажамякіне”? Андэрсен, Канапніцкая, Чэхаў, Талстой... (...) А колькі сэрца аддаў малым наш Колас! Так, брат. Толькі гэтага мала! Нам трэба гэтага яшчэ і яшчэ, нам асабліва, бо мы ў гэтым найбяднейшыя [100].

У сваёй творчай аўтабіяграфіі *Думы ў дарозе* (1962) Я. Брыль прызнаецца, што вобраз старэйшага брата абрысаваў у апавесці *У сям’і* з тым парушэннем праўды, што “Міхась не пісаў, як той Міхась Ганчарык, а хораша маляваў і добра разбіраўся ў літаратуры”¹⁰. На нашу думку, герой нагадвае і самога пісьменніка. Ці ж пачуцці юнака не тоесныя тым, якія адчуваў у свой час і сам Я. Брыль? Пісаць пра пачатак жыцця, пра маленства яму заўсёды было найцікавей¹¹ і непасрэдна дзецям ён адрасаваў кнігі прозы *Ліпа і клёнік* (1949), *Зялёная школа* (1951), *Светлае ранне* (1954), *Пачатак сталасці* (1957), *Жыў-быў вожык* (1976), *Сняжок і Волечка* (1983). Аднак пісьменнік да апошніх хвілін адчуваў недахоп у беларускай дзіцячай літаратуры і шкадаваў, што не здзейсніў свае мары. Так, у мініяцюры, змешчанай у апошняй яго кнізе *Парастак*, Я. Брыль напіша: “Крыху здалёк ды знізу гляджу на адну з маладых, стромкіх бярозак і думаю, што каб

⁸ А. Сямёнава, *Штрыхі, абрысы, рысачкі*. “Самае надзейнае, маё...”, [online], kamunikat.org/usieknihi.html?pubid=25181, [dostęp: 05.04.2016].

⁹ У. Калеснік, *Янка Брыль*, с. 40.

¹⁰ Я. Брыль, *Збор твораў: У пяці тамах*, т. 4, Мінск 1981, с. 251.

¹¹ Тамсама, с. 258.

я мог, умеў напісаць дзіцячую казку, яна пайшла б ад імя самага найверхняга лістка, – як ён глядзіць навокал, чым любуецца, што хоча сказаць...”¹²

Янка Брыль не быў спецыфічна дзіцячым пісьменнікам, але неаднойчы звяртаўся да тэмы дзіцяці і дзяцінства. Шматгадовая даследчыца творчасці пісьменніка Юлія Канэ адзначала ў артыкуле “Дзяцінства не канчаецца”:

Калі нават бегла перагледзець збор твораў Янкі Брыля, дык нельга будзе не заўважыць, што амаль у кожным з іх – ад напісанага ў 1935 годзе апавядання *Сёння дзяды* і да рамана *Птушкі і гнёзды* – прысутнічаюць, існуюць і, больш таго, адыгрываюць сур’ёзную ідэйна-мастацкую ролю дзеці¹³.

Я. Брыль добра перадаў псіхалогію наймалодшых Ганчарыкаў і асабліва малой Ніны:

...Бабуля развязвае слоічак з мёдам, а Ніна ласа глядзіць. І толькі бабуля развязала нітку і адняла паперку, – Ніна лізнула яе ды ад радасці:

– Бабка, лізні!

– Ліжы ўжо хоць сама...

Ды мусіла такі лізнуць паперку, бо Ніна не адчэпіцца [92].

Кранальна перадаў пісьменнік пачуцці дзяўчынкі, для якой з’яўленне ў хаце мёду – свята. Прастуджаная Ніна нецярпліва чакае моманту, калі салодкае лякарства патрапіць у яе роцік. І адначасова ёй хочацца падзяліцца радасцю з найдаражэйшым чалавекам. Увогуле, чытаючы аповесць *У сям’і*, адчуваеш незвычайную духоўную роднасць і блізкасць членаў сям’і Ганчарыкаў.

Маральна-псіхалагічная атмасфера і адносіны ў сям’і фарміруюць характар Алеся Ганчарыка. Ён – тыповы брылёўскі герой, які толькі што ўступае ў жыццё, прадстаўнік новага пакалення, які пачынае разумець, што іменна ад яго і яго сучаснікаў залежыць бу-

¹² Я. Брыль, *Парастак*, с. 30.

¹³ Ю. Канэ, *Плынь*, с. 40-41.

дучыня Бацькаўшчыны. Зразумець сваё прызначанне дапамагаюць яму аднасьмейнікі, а, найперш, дзядзька Міхась:

Як я хачу часам падкрасціся, сарваць з усёй зямлі заслону і ўбачыць, пачуць усё. Палажыць руку на пульс жыцця, заслухацца ў яго біцці – творчым, несмяротным...

А тут табе турмы, драты і штыкі на граніцы, свету толькі ў акне, а для душы, якой так хочацца лёту, – цяжкія ад балота лапці...

Ты мяне ведаеш, Алесь. Я, каб дайсці да сапраўднага шчасця людзей, не хачу... не магу пераступіць цераз труп нават аднаго чалавека... (...) Як хочацца сапраўднай працы, барацьбы – не толькі крэмзаць паперу... [117]

Янка Брыль пранікліва паказвае рухі душы Міхася Ганчарыка – патэнцыяльнага мастака слова, які не хоча збройя змагацца за сваё права вучобы і годнага жыцця. Аднак пачынаючы пісьменнік не можа рэалізаваць задач, якія перад сабой ставіць, бо стаецца вязьнем картуз-бярозаўскага лагера. Разам з юнаком прадстаўнікі ўлады забіраюць з хаты Ганчарыкаў і радыё, якое на нейкі час сталася для іх яшчэ адным праменем святла. Міша Брыль не здзейсніў сваёй мары стаць мастаком, але, як падкрэсліў у адной з мініячур Я. Брыль, яго жыццё не прайшло марна: “Што засталася пасля яго? Няхай ён не стаў мастаком, хоць бы такім, як я пісьменнікам, аднак пакінуў пасля сябе нямала. І ў ва мне было і засталася многа ад яго, і я павінен гэта аддаць, панесці далей”¹⁴. Відавочна, запіс, зроблены пісьменнікам адразу пасля заўчаснай смерці брата, – спроба сплаціць доўг перад ім, найбліжэйшым сябрам і першым рэцэнзентам. Гэта яшчэ і абяцанне, што да апошніх сваіх дзён Я. Брыль будзе ісці шляхам, вызначаным разам з Мішам яшчэ ў дзяцінстве.

“Да пары да часу сямейны свет досыць удала змагаецца з варажымі абставінамі, але ў канцы аповесці над ім навісае сапраўдная пагроза. Тут робіць крок наперад падлетак Алесь, чалавек будучыні, у перспектыве – творчая асоба”¹⁵, – слухна заўважае Вольга Нікіфарова. Я. Брыль даследуе ўплыў сямейных адносінаў і індывідуальных якасцей паасобных сямейнікаў на светаасэнсаванне і псіхалогію Алеся Ганчарыка. Ён даводзіць, што хлопец

¹⁴ Я. Брыль, *Збор твораў: У няці тамах*, т. 5, с. 455.

¹⁵ В. Нікіфарова, *Янка Брыль*, с. 489-490.

сталейшы за свайго дзядзьку, бо бачыць шлях, якім хоча ісці: “І я пачну цяпер, усё пачну ад пачатку – і кожны дзень майго жыцця, і кожны малюнак у альбоме. (...) Буду вучыцца ў такіх, як Іван, буду шукаць іх, часцей выходзячы з хаты, у якой прайшло яно і ўжо не вернецца назад, маё юнацтва” [126]. Пісьменнік, быццам псіхолаг, перадае Алесевы думкі, паказвае, што ён упэўнены ў тым, што сваім мастацкім талентам можа і павінен служыць свайму народу. Такога рашэння не зрабіў у свой час Міхась Ганчарык, які апавяданні аб горкім сялянскім жыцці пісаў толькі ў шуфляду. Я. Брыль не абвінавачвае героя ў пасіўнасці, але паказвае, што ён выканаў вызначанае яму жыццём заданне, бо зроблены ім выбар і яго эфект – Міхасёвы творы страцілі магчымасць з’явіцца ў друку, бо былі канфіскаваны, але паўплывалі на выбар другога Ганчарыкаўскага мастака.

Відаць, невыпадкова іменна праз свядомасць і думкі Алесь Ганчарыка выявіліся ў аповесці ключавыя праблемы: сямейныя ўзаемаадносіны і сацыяльна-грамадскія канфлікты. Пісьменнік адлюстроўвае не толькі непасрэднае бачанне падзей, але і ўражанні, якія назапашвае юнак, бо іменна яны прывядуць яго да канчатковых высноў.

Асабліва выразным бачыцца ў гэтым плане кульмінацыйны эпизод выдабыцця торфу:

Ён [бацька – А. А.] заўзята маўчыць і шпурляе наверх вялікія чорныя цагліны торфу, а я адношу іх і складаю адну пры адной. Цагліны мокрыя, слізкія, цяжкія. Ды мне ўсё роўна лягчэй, чым бацьку, а ён ўсё не хоча, каб я яго падмяніў. (...)

– Я палезу капаць, – сказаў я, спыніўшы яго. – Ты паскладай.

Ён паглядзеў на мяне, падумаў, здаецца, нават усміхнуўся і аддаў рыдлёўку [122, 126-127].

Сцэна выдабывання “паліва” мае важны і сімвалічны сэнс, бо ў ёй асэнсоўваецца надзея на лепшае заўтра. Праўда, пісьменнік выразна падкрэслівае, што Алесь Ганчарык вызначыў сабе нялёгкае заданне і што выбіцца з цемры і нястачы не будзе проста. Аднак, беручы ад бацькі рыдлёўку, хлопец канчаткова выказвае сваю гатоўнасць уступіць у шэрагі абаронцаў правоў сваёй нацыі.

Увагу Я. Брыля ў аповесці *У сям’і* прыцягвае момант “выспявання” маладога чалавека для пэўнага рашэння, што становіцца стымулам для дзеяння. Письменнік засяроджваецца над тым, што дапамагае Алесю Ганчарыку насуперак складаным сацыяльным парадкам знайсці свой шлях у жыцці. Я. Брыль падкрэслівае, што тое, якім будзе чалавек, залежыць найперш ад сям’і, якую ён лічыць “першым калектывам, высакародства ўкладу і адносін якога выходзіць ў чалавеку светлы погляд на жыццё і душэўную стойкасць”¹⁶. Такім чынам письменнік сведчыць аб важнасці ўнутраных каштоўнасцей маральнага, рэлігійнага і грамадскага свету і для сучаснага чалавека.

Бібліяграфія

Брыль Я., *Збор твораў: У двух тамах*, т. 1, Мінск 1960.

Брыль Я., *Збор твораў: У пяці тамах*, т. 4, Мінск 1981.

Брыль Я., *Збор твораў: У пяці тамах*, т. 5, Мінск 1981.

Брыль Я., *Парастак. Запісы і эсэ*, Мінск 2006.

Калеснік У., *Янка Брыль. Нарыс жыцця і творчасці*, Мінск 1990.

Канэ Ю., *Плынь. Літаратурная крытыка*, Мінск 1983.

Нікіфарав В., *Янка Брыль, [у:] Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: У чатырох тамах*, т. 3, Мінск 2001.

Сямёнава А., *Штрыхі, абрысы, рысачкі. «Самае надзейнае, маё...»*, [online], kaminikat.org/usieknihi.html?pubid=25181, [dostep: 05.04.2016].

Тарасава Т., *Канцэпт дому ў творах Якуба Коласа*, [online], <http://elib.bspu.by/bitstream/doc/9941/1/%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%8D%D0%BF%D1%82%20%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D1%83%20D0%9A%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B2%D1%96%D0%BD%D1%8B%2010.pdf>, [dostep: 10.08.2016].

¹⁶ Тамсама, с. 45.

SUMMARY

The house as a microcosm: the story of Yanka Bryl *In the Family*

The article analyzes the story *У сямі* (*In the Family*, 1943–1955), by a prominent Belarusian writer Yanka Bryl. An attempt was made to demonstrate in what way autobiographism manifests itself in the story. Attention was paid to factors that influence individual stages in the formation of the character of a young man, and in what way the author presents them. It is emphasized that the period of childhood and early youth years, as shown by Yanka Bryl, become a pretext for reflections on the role of the family, literature, finally the first literary attempts.

Keywords: autobiographism, picture of the house, family, puberty